

ПЕРЕКРИТТЯ КАНАЛІВ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, ЯК СКЛАДОВА ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАПОБІГАННЯ ЕКОНОМІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Розглянуто заходи, спрямовані на протидію відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, в контексті запобігання економічній злочинності.

Ключові слова: відмивання коштів; запобігання економічній злочинності; доходи, одержані злочинним шляхом.

Рассмотрены мероприятия, направленные на противодействие отмыванию доходов, полученных преступным путем, в контексте предотвращения экономической преступности.

Ключевые слова: отмывание средств; предотвращение экономической преступности; доходы, полученные преступным путем.

The measures directed on counteraction to washing of the profits got a criminal way are considered in the context of prevention economic to criminality.

Keywords: washing of facilities; prevention of economic criminality; profits got a criminal way.

Сучасне господарське законодавство останніми роками зазнало суттєвих доповнень, зокрема, прийнято Закон України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму” [1], що регламентує функціонування національної системи контролю та протидії відмиванню “брудних грошей”.

Термін “відмивання коштів” (“money laundering”) з’явився в офіційному юридичному лексиконі нещодавно. Проте світова громадськість уже встигла продемонструвати серйозність своїх намірів у протидії цьому явищу. Віденська конвенція ООН 1988 р. запропонувала вичерпне визначення цього терміна. Значну роль у цьому відіграло створення 1989 р. Групи з розроблення фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF – Financial Action Task Force) [2, с. 11].

Підвищення ефективності протидії відмиванню незаконних доходів значною мірою пов’язане з необхідністю критичного врахування міжнародного досвіду та узагальненням практики роботи правоохоронних органів зарубіжних країн. Лише близько 10 % сукупного обсягу вітчизняних злочинних прибутків походять від наркобізнесу, проституції та торгівлі зброєю, здебільшого вони є продуктом тіньової економіки [3, с. 12]. Злочинні капітали прагнуть вийти за межі країни та, легалізувавшись там, повернутися в певні види легального бізнесу. За даними експертів податкової служби, за десять років з України було вивезено понад 40 млрд доларів США [4, с. 79].

Наслідком використання злочинцями банківської системи для відмивання коштів у багатьох випадках є встановлення за нею контролю з боку організованих злочинних організацій. Зокрема, у щорічній “Доповіді про типології відмивання коштів”, підготовленій FATF 2000 р., зазначено, що нові платіжні технології забезпечують злочинцям спрощений переказ значних сум, пов’язаний зі збереженням анонімності операцій або з відсутністю будь-яких засобів, що давали б змогу здійснити їх аудит. На думку експертів FATF, “електронні гроші” (e-money) здатні полегшити злочинцям приховання джерел незаконних доходів та їх безпечний переказ.

За даними опитування, найпоширенішими предикатними економічними злочинами, що забезпечують доходи, які згодом легалізують, є незаконна господарська діяльність (82,0 %); нецільове використання бюджетних коштів (53,0 %); незаконне відшкодування ПДВ (42,0 %); незаконний обіг підакцизних товарів (36,0 %); приховування валютної виручки (28,0 %); службові розкрадання (25,0 %) [5, с. 12].

Специфіка вихідного етапу розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, полягає в тому, що порушити кримінальну справу за ст. 209 Кримінального кодексу (КК) України можна лише за наявності достатніх фактичних даних, що вказують на високий ступінь імовірності злочинного походження тих доходів, які є предметом відмивання, тобто лише після винесення постанови про порушення кримінальної справи за предикатним злочином.

Одним із чинників, що негативно впливає на окрему ситуацію, є недосконалість положень чинного законодавства про кримінальну відповідальність. В Україні хоча й створено правове підґрунтя протидії цьому виду злочину, а національне законодавство певним чином приведено у відповідність із положеннями міжнародних конвенцій, водночас, більшість чинних нормативних актів потребує доопрацювання та суттєвого уточнення. Ідеться, насамперед, про редакцію ст. 209 КК України, яка, на наш погляд, недостатньо чітка, є складною для сприйняття, оскільки у формулюванні норм цієї статті порушено принцип ясності визначення кримінально-правової заборони [6, с. 91–96].

Питання про типові способи (типології) відмивання коштів неодноразово досліджували вітчизняні й зарубіжні фахівці. Способи відмивання коштів різноманітні. Кожний спосіб реалізується з урахуванням сфери господарської діяльності, конкретної ситуації відмивання, характеру доходів тощо. Відмивання коштів – складний і досить тривалий процес, що передбачає низку технологічних схем. Для зручності вивчення й аналізу цього процесу обрано декілька моделей, найбільш відомою з яких є трифазова, що розмежовує безпосереднє відмивання шляхом проведення операцій з готівкою (має ознаки розміщення коштів у господарській сфері й розподілу готівки шляхом багаторазових операцій з нею) та повернення (“Recycling”) відмитих грошей у легальний обіг. Іноді пропонують розглядати відмивання як двофазову (П. Бернасконі, К. Освальд), чотирифазову (К. Мюллер) і п’ятифазову (А. Цюнд), або “кругову”, моделі.

Основні комплекси відмивання “брудних” коштів на фазі їх відриву від джерела походження можна умовно звести до трьох кримінальних схем.

Перша схема пов’язана з широким використанням фіктивних фірм, підставних осіб легальних, але підконтрольних криміналітету організацій, що виставляють для сплати фіктивні рахунки для переказу коштів. Зазвичай кошти перераховують через мережу банків та офшорних компаній за кордоном.

Друга схема. Власник нелегітимних фінансових засобів набуває права на підприємство, що перебуває на межі банкрутства. Згодом придбані об’єкти знову продають за вищими цінами.

Третя схема розшарування “брудних” коштів ґрунтується на придбанні акцій, цінних паперів, багатоетапному обігу “відмитих” незаконних коштів через фондовий ринок.

Інтеграція – стадія процесу відмивання, безпосередньо спрямована на надання легітимного характеру доходам, одержаним незаконним шляхом. Для введення злочинних капіталів у фінансовий обіг на території України з наданням їм легального статусу найчастіше застосовують:

механізми псевдоекспортних операцій (безтоварні операції, під час документального оформлення яких не відбувається фактичний рух товарно-матеріальних цінностей і вивезення їх за межі митного кордону);

операції з реалізації контрабандних, контрафактних та інших незаконно ввезених товарів (через укладання безтоварних угод з фіктивними підприємствами на території України);

псевдоінвестування та псевдокредитування (надходження коштів від фірм-нерезидентів як інвестицій або позичок для розвитку вітчизняних підприємств);

використання процесів приватизації вітчизняних підприємств і придбання права власності на об'єкти нерухомості тощо.

Відсутність привабливого інвестиційного середовища, високий рівень тінізації економіки, серйозні недоліки в системі державного регулювання руху капіталів створюють сприятливе підґрунтя для масштабного виведення капіталів за межі країни, зокрема із застосуванням незаконних схем. Проведення спеціальних досліджень напрямів протидії незаконному приховуванню валютних цінностей за межами України, а також розроблення типологій (типових схем) цієї діяльності є важливим завданням сучасної юридичної науки. Для позначення категорії, що відображає незаконне переміщення валютних коштів, фахівці використовують різні терміни: “втеча капіталів”; “непродуктивний відплив капіталів”; “вивіз капіталів”; “відтік капіталів”; “переведення капіталів за кордон”; “нелегальний експорт капіталів” тощо [7].

Запобігання непродуктивному відпливу капіталів з України набуває особливої актуальності в контексті потреби вітчизняної економіки в інвестиціях. За розрахунками експертів Національного інституту стратегічних досліджень, проведеними 2004 р., потреба України в іноземних інвестиціях до 2015 р. становить 150 млрд доларів. Збільшення інвестування вимагають практично всі галузі вітчизняної економіки, оскільки зношеність основних фондів у середньому в країні становить 49%. За обсягами прямих іноземних інвестицій на душу населення Україна поступається Чеській Республіці – у 16 разів, Казахстану – у 6, Латвії – у 5,6, Польщі – у 4,8 рази [8].

Зовнішньоекономічні господарські операції залишаються найпоширенішим способом виведення валютних коштів за кордон. Для цього використовують схеми:

заниження експортних і завищення імпортних контрактних цін, з метою отримання іноземним партнером премії, частину якої переказують на закордонні рахунки українських резидентів;

неповернення експортної виручки або проведення імпорту товару без його фактичного ввезення на територію України, зокрема, із застосуванням механізму здійснення авансових платежів під фіктивні імпортні контракти (за даними Національного банку України, у 2003 і 2004 рр. виведення капіталів за цією схемою становило, відповідно, 1,1 та 4,5 млрд доларів США);

переказ або неповернення валюти з-за кордону у вигляді внесків до статутних фондів спільних підприємств;

унесення гарантійного депозиту в іноземний банк для отримання кредиту, який фактично не видають;

штучне застосування нерезидентом штрафних санкцій.

Основним фінансовим інструментом, який використовують для виведення капіталу за кордон, є акції (близько 90 % від загальної кількості та обсягів виконаних договорів з нерезидентами). Актуальним сьогодні є питання обігу на ринку цінних паперів акцій неіснуючих акціонерних товариств, акцій емітентів, випуски яких скасовано або зупинено. Поширеною є практика, коли компанія-нерезидент купує неліквідні цінні папери українських емітентів за значно заниженими цінами, а потім укладає договір купівлі-продажу цінних паперів з іншою компанією-резидентом на продаж таких цінних паперів за ціною, що значно перевищує ціну їх купівлі та номінальну вартість. За отримані кошти в національній валюті компанія-нерезидент купує іноземну валюту на міжбанківському валютному ринку України, яку перераховує на свій рахунок за кордон. Нерідко незаконні операції з цінними паперами є виявом рейдерських дій.

Для виведення капіталів із країни з застосуванням сумнівних схем та одержання незаконних доходів широко використовують можливості так званих фінансових притулків, або “офшорних центрів”, що є важливим компонентом процесу відмивання коштів. Труднощі, що виникають перед правоохоронцями, зумовлені тим, що країни – фінансові притулки здебільшого підтримують політику неухильного захисту іноземних інвесторів від будь-якого втручання з боку правоохоронних органів інших держав.

Серед першопричин виникнення офшорних банків називають кризу платіжних балансів, яка в 60-ті роки ХХ ст. вразила багато країн, передусім США, змусивши їх увести жорсткий фінансовий контроль за станом національних банківських установ. Найбурхливіший період свого розвитку офшорна банківська система пережила наприкінці 1970-х – на початку 1980-х років.

В українську мову термін “офшор” потрапив з англійської, де “off-shore” буквально означає “поза берегом”, “у відкритому морі”, “ізолювано”. У сучасній економічній літературі так позначають один з різновидів спеціальних (вільних) економічних зон [9, с. 42–44].

Більшість нинішніх спільних підприємств за участю іноземних компаній, зареєстрованих в офшорних юрисдикціях, можна поділити на дві великі групи:

1) створені вітчизняними підприємцями (іноземні учасники – підконтрольні або підставні особи), з метою приховання кримінальної складової фінансово-господарських операцій;

2) створені іноземцями, з метою послабити контроль з боку держави за експортом-імпортом продукції (робіт чи послуг).

Господарське законодавство й раніше містило норми, спрямовані на протидію легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Зокрема, Закон України “Про загальні основи створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон”, визначаючи загальні засади інвестиційної діяльності у спеціальних (вільних) економічних зонах, установлював нормативні механізми, що опосередковано протидіють легалізації “брудних грошей”. Наприклад, зазначене виявляється в чіткому закріпленні організаційно-правових форм, які є характерними для кожної окремої спеціальної економічної зони, що запобігає заснуванню фіктивних фірм, які реєстрували для здійснення однієї фіктивної операції, пов’язаної з переведенням грошових коштів у готівку.

У межах розвитку системи протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, в Україні здійснено як нормативно-правові, так й організаційні перетворення. Окрім прийняття в новій редакції Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму”, унесено відповідні зміни до Кримінального та Кримінально-

процесуального кодексів. Створено Державний комітет фінансового моніторингу, що реорганізовано в Державну службу фінансового моніторингу, покликану реалізувати державну політику протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Указані зміни належним чином оцінило світове співтовариство: з України знято фінансові санкції, введені за рекомендацією Міжнародної групи по боротьбі з відмиванням “брудних грошей” (FATF), Державний департамент фінансового моніторингу прийнято до складу Егмонтської групи – організації, що об’єднує фінансові розвідки різних країн світу. Зазначені досягнення свідчать про наявність позитивних змін в українському законодавстві, зокрема господарському, стосовно дієвого забезпечення протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та профілактиці пов’язаних із нею злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму : Закон України від 28 листоп. 2002 р. № 249-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 1. – Ст. 2.
2. Боротьба з відмиванням грошей: європейський досвід для України // Дзеркало тижня. – 2007. – № 49. – 22–28 груд. – С. 11.
3. Білоус В. Т. Організаційно-правове забезпечення боротьби з відмиванням доходів незаконного походження : [монографія] / Білоус В. Т., Попович В. М., Попович М. В. – К., 2001.
4. Азаров М. Я. Обмеження корупції та “тіньової” економічної діяльності: проблеми і перспективи / М. Я. Азаров // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2001. – № 4. – С. 79.
5. Користін О. Є. Протидія відмиванню коштів в Україні: правові та організаційні засади правоохоронної діяльності : [навч. посіб.] / О. Є. Користін, С. С. Чернявський. – К., 2009.
6. Чернявський С. С. Шляхи удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за порушення антилегалізаційних норм / С. С. Чернявський // Актуальні питання вдосконалення національного законодавства України у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 18 груд. 2008 р. – К., 2008. – С. 91–96.
7. Чернявський С. С. Криміналістична характеристика типових способів приховування валютних коштів за межами України / С. С. Чернявський // Форум права. – 2008. – № 3. – С. 515–522 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08csszmu.pdf>.
8. Про заходи щодо запобігання непродуктивному відпливу капіталів за межі України : рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16 лют. 2007 р.
9. Арестархов О. Острова без опасности / О. Арестархов // Бизнес. – 2002. – № 48 (515). – С. 42–44.